

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316:314.93(477.62=411)''1897''

І.Г. Луковенко

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЄВРЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ МАРИУПОЛЯ ТА ПРИАЗОВ'Я ДОРАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ (ЗА ДАНИМИ ПЕРЕПИСУ 1897 р.)

Статтю присвячено аналізу соціально-демографічних показників, отриманих під час проведення всеросійського перепису населення у 1897 р., які віддзеркалюють соціальну, демографічну, культурну, релігійну специфіку єврейської громади Приазов'я та Маріуполя.

Аналізуються джерела міграції та формування єврейської громади та поселенська структура спільноти.

Досліджуються демографічні, соціальні, мовні, релігійні аспекти, соціальна структура (становий розподіл), особливості структури професійної зайнятості цієї етнорелігійної спільноти.

Ключові слова: *єврейська громада, соціально-демографічні показники, соціальна ідентичність, етнорелігійна ідентичність, Приазов'я, Маріуполь.*

DOI 10.34079/2226-2849-2022-12-23-166-177

Постановка проблеми. Єврейська спільнота Приазов'я та Маріуполя у своєму розвитку пройшла тривалий час, а її найбільш розвинений період припав на кінець ХІХ початок ХХ ст., коли і через чисельність, і через активну включеність в соціально-економічне та культурне життя регіону, вона відігравала помітну роль у його життєдіяльності у різних сферах. Якою була єврейська громада регіону в ці часи, що вона представляла собою з точки зору демографічних, соціальних, культурних аспектів, є питанням не дослідженим, але важливим для розуміння інших питань історії етнокультурного розвитку як окремо цієї етнічної спільноти, так і соціальної, етнічної та релігійної історії регіону в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні аспекти соціально-демографічної ситуації регіону в цілому, в тому числі і становий розподіл (зокрема його міст, включаючи і Маріуполь) висвітлено Д.О. Заярною та С.М. Нестерцовою (Заярна та Нестерцова, 2011, с.294-300). Питання демографічної ситуації на Донеччині досліджено Івановим С.М. (Іванов, 2000, с.49-57). Міжкультурні комунікації, зокрема і в етнокультурному аспекті досліджено Б. В. Слющинським (Слющинський, 2008). Ті чи інші аспекти етно-культурного, соціально-економічного життя євреїв регіону висвітлювалися В. Гончаровим (Гончаров, 2001, с.120-130), О. Тухватулліною (Манякіною) (Тухватулліна, 2011, с.205-211). Частково долучалися дані перепису, але комплексно ця тема не висвітлювалася.

Метою статті є аналіз соціально-демографічних показників, які характеризують єврейську етнорелігійну спільноту Маріуполя та Приазов'я на основі відомостей, отриманих під час проведення всеросійського перепису населення 1897 р.

Виклад основного матеріалу. У Приазов'ї єврейська спільнота починає формуватися з 1840-х рр., коли заснуються єврейські землеробські колонії. Основними джерелами міграції до Приазов'я та Маріуполя були Білоруські та

Литовські губернії: Гродненська, Мінська, Могильовська, Вітебська, Віленська, Ковенська, а також і з ще західніших районів: деяких місцевостей Царства Польського, зокрема Сувалкського повіту, а також з Варшави. Приблизно у той же час активно формується єврейське населення Маріуполя, яке поповнюється за рахунок переселенців із цих саме місцевостей, а також українських губерній, зокрема інших повітів Катеринославської, а також Таврійської, Київської, Чернігівської губерній, частково Облaсті війська Донського (вочевидь, за рахунок осіб, для яких це була вже повторна міграція). Спадає у вічі, що майже не представлені українські губернії правобережної України, зокрема регіону Поділля, одного з традиційних місць розселення євреїв України. Окрім того, джерелом поповнення єврейського населення міста стали ті самі єврейські землеробські колонії, частина мешканців яких переміщалися до міста. Найближчими до Маріуполя були колонії Затишненського приказу: Затишшя, Равнополь та Хлібодарівка, а також колонії, що розташовувалися у межиріччі Гайчура та Мокрих Ялів: Солодководна, Графська, Зеленопілля, Надійна, Весела, Межеріч тощо.

Соціальна ідентифікація єврейської спільноти має два аспекти: мовний та релігійний. Перепис не передбачав інформації щодо національної приналежності, лише мовної: треба було вказати рідну мову. У випадку євреїв мовна ознака маркувалася визначенням «єврейська мова» (ідиш). Релігійна ідентифікація визначалася приналежністю до іудаїзму.

Демографічні показники щодо чисельності та розподілу по вікових групах подавалося за мовною і релігійною ознаками, отже ми можемо їх співставити (у таблиці вони представлені через скісну риску). Щоправда, показники за мовною ознакою не містять докладної градації у групі 60+.

Таблиця 1

Віков і групи	загалом			носіїв єврейської мови / іудеїв		
	Маріу польський повіт в цілому	Маріу польський повіт без Маріуполя	Ма ріуполь	Маріу польський повіт в цілому	Маріуп ольський повіт без Маріуполя	Мар іуполь
<1	10 231	9 294	93	406 / 426	238 / 241	168 / 185
1-9	68 387	62 656	5	2 723 / 2 838	1 559 / 580	1 16 4 / 1 258
10-19	52 124	45 666	6	2 282 / 2 358	1 165 / 175	1 11 7 / 1 183
20-29	42 868	36 053	6	1 840 / 1 908	982 / 999	858 / 909
30-39	30 919	26 265	4	1 212 / 1 267	612 / 627	600 / 640
40-49	21 737	18 733	3	761 / 778	393 / 397	368 / 381
50-59	14 154	12 220	1	586 / 601	328 / 330	258 / 271
60>	13 591	12 011	1 5	480 / 496	304 / 310	176 / 186
з них:			80			
60-69	8831	7 857				
70-79	3736	3 302	97	/ 335	/ 215	/ 120
80-89	854	713	4	/ 125	/ 71	/ 54

90-99	155	128	43	/ 29	/ 21	/ 8
100-109	15	11	4	/ 7	/ 3	/ 4
110>:	0	0	14	-	-	-
			1	-	-	-
			27			
			4			
			0			
невідомого віку	45	42	3	1	-	1/-
Всього	254	222	31	10 291	5 581 / 5	4 71
о	056	940	116	/ 10 672	659	0 / 5 013

Як бачимо, показники за мовною та релігійною ознаками суттєво не відрізняються. Єврейська громада Маріупольського повіту (включаючи Маріуполь) була молодшою: 53% становили особи віком до 20 років. Така ж саме картина окремо по Маріуполі (52%) та сільській місцевості (53%). Приблизно така ж картина, але трохи менша (51%) по повіту загалом. Більше того, по Маріуполі в цілому цей показник нижчий, ніж по євреям (ця група становила всього 42%). А ось по сільській місцевості цей показник корелюється із загальноповітовим (53%). Порівнюючи показники по місту в цілому, бачимо, що в Маріуполі євреїв (за релігійним показником) у віці до 20 років було 20% від всього населення цієї вікової групи, тобто п'яту частину всього молодого населення міста становили євреї. В абсолютних показниках цифра, яка відображає кількість дітей у віці від 1 до 10 років, посідає перше місце серед всіх вікових груп за винятком Маріуполя (загалом), де на першому та другому місцях вікові групи 20-29 років та 10-19 років відповідно.

Вагому кількість (43%) єврейського населення Маріупольського повіту в цілому як за мовною, так і релігійною ознаками, становили люди найбільш репродуктивного та працездатного віку (20-59 років). Приблизно така ж ситуація окремо по повіту та місту: 41% та 44% відповідно. А якщо врахувати, що в принципі, активний вік (зокрема і вступ у шлюб) у євреїв був ще менший (приблизно 16-17 років), то таких осіб було ще більше. Як бачимо в Маріуполі таких було навіть трохи більше, ніж у сільській місцевості та повіті в цілому. В цьому плані показники єврейської спільноти менші за загальноміські (загалом цієї групи у місті в цілому 53%) та корелюються із повітовими (таких у сільській місцевості 43%).

Невеликою була частка євреїв, осіб похилого віку: в цілому по повіту вона складала 4,6%, трохи більше - бл. 5%, по сільській місцевості (по цьому показнику ситуація близька до загальноповітової) та 3,7% по місту Маріуполі. Тобто, бачимо, що старожилів у сільській місцевості було більше, ніж у місті. В цьому відношенні єврейська спільнота поступалася загальною ситуацією: загалом по Маріупольському повіту, а також окремо по сільській місцевості та місту Маріуполі частка осіб похилого віку складала 5%. Більш докладна градація вікових показників за мовною ознакою відсутня. Спадає у віці відсутність довгожителів. Хоча є семеро іудеїв у віці 90+ (в Маріуполі на одного більше, ніж у повіті), але немає категорії 100+. Принаймні, такою ситуація була на кінець 1890-х рр. Але, це показники на конкретний момент часу, і це не означає, що таких людей не було взагалі. Маємо п'ять випадків маріупольських довгожителів: 100 років (у 1895, 1916, 1920 рр.), 105 років (у 1919 р., щоправда, мова йде не про мешканку Маріуполя, а про біженку) та 108 років (1920 р, абсолютний рекорд).

Загалом по Маріупольському повіту (включаючи місто Маріуполь), чоловіче населення переважало жіноче - 131 295 проти 122 761, або 52% проти 48%. По Маріуполю чоловіків було навіть більше - 17 095 проти 14 021 жінок (або 55% проти 45%). По сільській місцевості (без Маріуполя) ситуація подібна до загальноповітової - 114 200 чоловіків проти 108 740 жінок (або 51% проти 49%).

А ось серед носіїв єврейської мови ситуація частково інша. У сільській місцевості повіті жіноче населення переважало чоловіче: 2 811 проти 2 770 (50,4% проти 49,6%). В самому ж Маріуполі навпаки, чоловіки несуттєво, але переважали чисельно жінок: 2 380 проти 2 330, або 50,5 проти 49,5%. Та ж сама ситуація за мовним показником: 2 376 чоловіків проти 2 322 жінок. Серед іудеїв чоловіки також переважали над жінками: 2 536 проти 2 477, або ті ж самі 50,5 проти 49,5% (Тройницький, ред., с.88-91).

Співвідношення мовної та релігійної ідентичності єврейської спільноти у абсолютних показниках виглядає наступним чином. Враховуючи особливу роль релігійної ідентичності в єврейській етнічній самосвідомості, саме чисельність за релігійною, а не мовною, ознакою можна вважати такою, що враховує загал єврейської спільноти як на губернському, так і повітовому та міському рівнях. Більш низька цифра тих, хто вказав як рідну єврейську мову порівняно із визначенням іудейської ідентичності, пояснюється тим, що певна кількість іудеїв визначила в якості рідної якусь іншу, з числа неєврейських, мову. А з іншого боку серед носіїв єврейської мови як рідної при переважаючій чисельності іудеїв, також певну частку становили носії інших релігій: православ'я, католицизму та ісламу, євреїв, які змінили свою релігію.

Загалом у Маріупольському повіті (включаючи Маріуполь) людей, для яких єврейська рідна, було 10 291 особа, а осіб, що в якості конфесійної належності вказали іудаїзм - 10 674 особи: 10 672 іудея та 2 караїма (Тройницький, ред., 1904, с.2-3, с.73). Якщо розділити окремо сільську та міську місцевість, то ситуація виглядає наступним чином.

У сільській місцевості єврейську мову вказала 5 581 особа: 5 572 іудея, 6 православних та 3-є мусульман (!), очевидно, євреїв, що прийняли християнство та іслам (Тройницький, ред., 1904, с.88-89). В свою чергу, серед іудеїв (загалом 5 661 особа: 5 659 іудеїв та 2 караїми, які в статистиці також йшли під грифом «іудеї»): 5 572 рідною назвали єврейську мову, російську мову - 64, п'ятеро обрали українську та 20 німецьку (Тройницький, ред., 1904, с.89).

У Маріуполі кількість осіб, що вказали єврейську мову як рідну, лише тільки у самому місті (не враховуючи передмість, нажаль, нам відома тільки загальна кількість мешканців передмість, але не відома їх мовна та релігійна ідентичність, очевидно, вони входили у повітову статистику, а не міську) становила 4 710 осіб (з них 4 698 іудеїв, 11 православних та один римо-католик) (Тройницький, ред., 1904, с.90-91).

Серед іудеїв міста в якості рідної назвали єврейську мову 4 698 осіб, російську мову - 307 осіб, одна особа українську та семеро німецьку.

Ця статистика свідчить, що в Маріуполі мешкало 7% іудеїв, що мешкали у всіх містах губернії, та близько 5% від всіх іудеїв губернії. За мовною ознакою євреї склали 15% від всієї кількості мешканців Маріуполя, за релігійною - 16%. Значно нижчою є частка євреїв порівняно із всім населенням повіту (за виключенням Маріуполя) - воно становило всього 2,5% як в мовному, так і релігійному аспектах. А якщо брати увесь повіт в цілому, то частка єврейського населення складала 4%.

Маріупольські іудеї становили менше половини (47%) від всіх іудеїв повіту, тоді як 53% іудеїв мешкало в сільській місцевості. Приблизно та сама картина за мовною ознакою: 46% носіїв єврейської мови - мешканці міста, 54% сільської місцевості.

Мешканці колоній та сіл чисельно переважали міське. Хоча, якщо врахувати, що Маріуполь був єдиним містом повіту, то частка в 47% доволі суттєва.

По Маріупольському повіту іудаїзм був 3-ю за чисельністю (після православних та протестантів) релігією. А за ознакою мови єврейська йде п'ятою після української, грецької (румейської), російської та татарської (урумської). По Маріуполю іудаїзм посідав 2-е місце після православних, а єврейська мова 2-ю після російської (випередила українську та грецьку).

Більшість євреїв Приазов'я та Маріуполя додержувалися традиційного для євреїв іудаїзму. Дуже невелика частка євреїв, залишивши мовну, змінила релігійну ідентичність, перейшовши до православ'я, католицизму та ісламу. Але їх частка невелика. Саме цим пояснюється менша чисельність носіїв єврейської мови порівняно із кількістю носіїв іудейської релігії.

Щодо мовної належності, то серед іудеїв, що мешкали у сільській місцевості, відсоток тих, хто вказав як рідну неєврейську мову становив всього 1,5%. У місті такий відсоток був вже значно більшим - 6%, причому російська мова значно переважала. Носіїв російської мови загалом в місті мешкало 19 670 з 31 116 (63%), ясно, що сюди входили і російськомовні євреї. Як бачимо процес русифікації єврейського населення у місті був більший, ніж у сільській місцевості, в першу чергу колоніях, де традиційна єврейська культура продовжувала зберігати важливу роль у визначенні етнічної ідентичності, зокрема і у мовному питанні. Останнє видно з відсоткових показників російськомовних серед тих, хто вказав як рідну неєврейську мову: 72% у сільській місцевості та 97% у Маріуполі. Ясно, що процеси русифікації були характерними не тільки для цього регіону (Поліщук, 2010, с.77-78). Але тут вони проявилися, мабуть, найбільше. Звісно, що і серед носіїв єврейської мови як рідної також більшість знали та користувалися переважно російською мовою: міське середовище цього вимагало. Втім, на рівні етнічної ідентифікації, у побуті, у спілкуванні в родині, у міжетнічному спілкуванні, належність до рідної мови для переважної кількості євреїв була суттєвим фактором самовизначення. Знання рідної мови прививалося змалку. І надалі, у процесі соціалізації, зокрема у початковому навчальному процесі, як-от у Талмуд-Торі (початковій школі для незаможних хлопчиків), так і у приватних єврейських навчальних закладах, навчання єврейської мови було обов'язковим. Щоправда, варто відзначити, що на побутовому рівні мова йде по ідиш (який у школах не вивчався, а передавався від батьків), а у школах навчалися івриту, який на той час не був мовою живого побутового спілкування, але мовою Тори (давній іврит), світської літератури та мовою богослужінь. При подальших етапах навчання цей елемент освіти вже нівелювався.

Релігійна ідентичність була вагомим елементом етно-соціальної ідентичності. Наявність інституційних форм це дозволяла. На момент проведення перепису в місті функціонували хоральна синагога (на вул. Харлампіївській) та два молитовні будинки. Працювали казенний рабин - Йосип Мойсейович Грунін та духовний рабин - Яків(Янкель)-Копель Рувімович Епштейн. Була можливість здійснення ритуалів життєвого циклу, стандартних ритуальних практик іудаїзму (молитви, свята, дотримання правил ритуальної чистоти, кашруту тощо), існувало єврейське кладовище. Майже упродовж тридцяти років функціонувала початкова школа для хлопчиків з незаможних родин та сиріт (Талмуд-Тора), згодом додасться школа для дівчат. Були і приватні єврейські школи. У колоніях існували також свої рабини, моелі, меламенти, духовні школи - хедери, у всіх колоніях були синагоги. Слідування традиційним нормам та правилам релігійного життя було значно більш простішим. Складніше було в українських та грецьких селах, де єврейське населення не було чисельним, але євреї в

принципі мали можливість відвідувати найближчі колонії чи сам Маріуполь та задовольняти релігійні потреби.

Щодо соціальної стратифікації єврейського населення Маріуполя та Приазов'я то, його «соціальне обличчя» було доволі строкатим та представленим багатьма станами.

Таблиця 2.

	Катериносла вська губернія в цілому	Маріуполь ський повіт (без Маріуполя)	Марі уполь	Маріуполь ський повіт в цілому
міщани	84 552	2 399	4 192	6 591
селяни	9 096	2 951	288	3 239
дворян и особисті, чиновники не з дворян та їх родини	255	3	15	18
потомс твенні та особисті почесні громадяни та їх родини	254	3	21	24
купці та їх родини	4 710	169	166	335
іноземн і піддані	109	34	10	44
особи, що не належать до цих станів	79	-	15	15
не вказали станову належність	97	22	3	25
всього	99 152	5 581	4 710	10 291

Спадає у вічі те, що представлені не всі стани. Відсутній дворянський стан. Хоча євреї могли претендувати на дворянство (зокрема і потомственне), у Приазов'ї таких прикладів немає. Відсутня така складова, як особи духовного звання: іудейське духовенство (на відміну від християнського) до станів не входило. Немає військових козаків та іногородців. Хоча, історія маріупольської громади без представників козацького стану не обійшлася, щоправда це відноситься до більш раннього часу: у 1888 р. нами зафіксована козачка станиці Новомиколаївської (тепер м. Новоазовськ) Рахіль Осипова.

Зауважимо, що у спадок передавалися міщанський, селянський стани, стан потомственного громадянства. Отже, точна кількість почесних громадян нам невідома, вони йдуть загалом із своїми родинами. Те саме стосується купців, особистих дворян та чиновників не з дворян.

Оскільки становий розподіл також корелюється з мовною ідентичністю, ті з іудеїв, євреїв за етнічною ознакою, що вказували як рідну інші мови (89 у повіті та 315

у місті), йшли в графах обраних ними мов, і виокремити їх із загалу, нажаль, неможливо.

Але і наявні дані свідчать, що єврейське (за мовною ознакою) населення Маріупольського повіту (без урахування Маріуполя), було у переважній більшості селянським та складало 53% від єврейського загалу сільської місцевості повіту. Це було в першу чергу населення єврейських колоній. Землероби-колоністи йшли як представники сільських обивателів. Окрім того, єврейське населення мешкало і в німецьких колоніях, зокрема, у колоніях Людвігсталь, Шейнбаум, Грунау, Розенгартен, Гейбуден, Бергталь тощо. Єврейське населення мешкало і в українських та грецьких селах Павлівка, Новоспасівка, Благодатне, Зачатівка, Майорське, Ольгінка, Платонівка, Стрїтенка, Нікольське, Василівка, Новотроїцьке, Новопетриківка, Темрюк, Ялта, Урзуф, Карань, Бешев (Старобешеве) тощо, хуторах Сартанському та Кирпичеве (тепер Широкине).

І міщанська складова була значною та складала 43%. Не всі міщани мешкали у місті. Не тільки у єврейській спільноті, а і взагалі, поширеною була практика, коли колишні селяни, отримавши міщанський статус, продовжували жити у сільській місцевості.

Цікавим є те, що обивателів купецького стану у повіті зафіксовано навіть більше, ніж у самому місті (169 проти 166). Багато купців, наприклад, з числа колишніх колоністів, продовжувало мешкати у колоніях та селах, що, можливо, пояснювалося як походженням, так і потребами справи.

У Маріуполі переважну більшість єврейського населення складали міщани - 89%. Якщо порівнювати статистику по місту та повіту бачимо, що 36% міщан-євреїв мешкало у сільській місцевості, 64% у Маріуполі, що цілком корелюється із даними загальною по губернії. Якщо взяти повітову статистику, то 28% всіх міщан повіту (включаючи Маріуполь) складали євреї. Якщо розділити на міську та сільську місцевості, то третину взагалі всіх міщан, що мешкали у сільській місцевості (33%) становили євреї. Міщани-євреї Маріуполя складали 26% всієї міщанської спільноти міста та 18% загальної кількості міщан повіту. Тобто єврейська складова у міщанській спільноті регіону була доволі значною.

Щодо купецького стану: купці-євреї та їх родини становили 32% (тобто третину!) від всіх купців та їх родин Маріуполя, а купці, що мешкали у Маріупольському повіті складали 80% від всіх купців повіту (не включаючи Маріуполь). Всі купці-євреї разом з родинами Маріупольського повіту разом з Маріуполем складали 46% від всіх купців повіту загальною. Тобто, вже ці дані свідчать про надзвичайно велику єврейську частку у купецькому середовищі як міста, так і повіту та їх важливу роль у торгівельних відносинах регіону. Якщо ж порівнювати із єврейським населенням, то купецький стан був не чисельний, всього 3,5% від єврейського загалу міста.

Невелика частка селянського стану також свідчить, що місто було привабливим для частини євреїв, колишніх землеробів, які перебралися до міста, але поки не отримали міщанського статусу. Вони складали 6% єврейського населення міста. Хтось з них придбавав нерухомість та отримував статус міщанина, але багато так і помирали у колоністському статусі колишніх землеробів тієї чи іншої колонії.

Невеликий прошарок становив вищий стан міських обивателів - почесних громадян та їх родин. Нам відомо тільки одне ім'я - потомственного почесного громадянина лікаря Елеазара (Лазаря) Григоровича Ейнгорна, чий надгробок зберігся на єврейському цвинтарі міста. Невелику частку становили ті, хто йшов по рубриці «дворяни особисті, чиновники не з дворян та їх родини» (15 осіб). Дворяни-євреї в Маріуполі нам не відомі, ймовірно мова йде саме про чиновників не з дворян. І зовсім

мало т.зв. іноземних підданих (10 осіб). Мова йде в першу чергу про т.зв. турецьких підданих. Серед єврейського населення це було поширено і, наприклад, метричні книги маріупольської синагоги про це свідчать. На півдні України дійсно широко поширеною була практика, коли євреї приймали за невелику мзду турецьке підданство. Були і євреї-піддані інших країн, зокрема Молдови та Австрії.

Аналізуючи особливості професійної діяльності, варто розділити Маріуполь та сільську територію, оскільки специфіка міської та сільської місцевості не передбачає середніх показників. Також зауважимо, що розподіл по групах діяльності вівся також за мовною ознакою.

Аналіз структури професійної діяльності єврейської спільноти найсхіднішого району межі осілости, Приазов'я (на момент проведення перепису по Кальміусу проходив східний кордон межі осілости), свідчить, що в цілому ця культура зберігається із їх професійною діяльністю там, звідки вони мігрували у Приазов'я. Лише із тою різницею, що додається вагомий прошарок землеробської діяльності (у сільській місцевості), чого не було у містечках, та представники вільних професій (журналісти, юристи, музиканти, лікарі) переважно у місті.

У різних формах професійної діяльності була залучена третина єврейської спільноти міста Маріуполя (за мовною ознакою), або 1 563 особи з 4 710-ти (1 294 чоловіків та 269 жінок, 83 та 17%), що складає 11% від всіх самостійно зайнятих містян та 33% від єврейського населення міста. Відповідно, 3 147 осіб - члени їх родин (1 086 чоловіків та 2 061 жінок) (Тройницький, ред., с.182-183). Аналіз родів діяльності свідчить, що основними сферами, де працювали євреї, були такі (Тройницький, ред., с.179).

На першому місці - традиційна для євреїв з часів містечок реміснича діяльність. Ремісничою справою займалося бл. 40% самозайнятих євреїв. Ще культура містечок основної території межі осілости знала характерну професійну структуру єврейських ремесел, яка включала кравецьку справу, якою займалося близько половини зайнятих ремеслами у межах осілости. Також дуже актуальними були виробники продуктів харчування, столяри, працівники з обробки металів. Поширені були також професії, пов'язані з будівництвом, текстилем та шкіряними виробами. Маріуполь цілком відбиває цю тенденцію. Найпоширенішим видом ремісничої діяльності єврейського населення міста було виготовлення одягу. Кравецькою справою займалася 471 особа, або 30% від самостійно зайнятих євреїв та близько 76% від всіх ремісничих сфер діяльності. Євреї-кравці завжди займали провідне місце в цій сфері, а кравець був типово «єврейською» професією.

Суттєво поступалися кравецькій справі, але також представлені ремесла, пов'язані із обробкою металів - 63 особи, адже виготовлення металічних виробів, ковальство було поширеним ремеслом серед євреїв. Реміснича справа представлена також сферою обробки рослинних та тваринних продуктів. Цим займалося 27 осіб. Це особливо важливо, враховуючи закони кашруту. Також представлена сфера ремонтно-будівельних робіт - 19 осіб. Представлені були також і ремесла, пов'язані із деревообробним промислом, цим займалося 16 осіб, адже столярство, бондарство були важливою сферою ремесел в єврейському середовищі. Займалися євреї і такою достатньо популярною серед євреїв сферою, як ювелірна справа (10 осіб), а оскільки єврейські ювеліри активно опановували і суміжні професії, наприклад, торгівлю дорогоцінним камінням і ремонт годинників, то виготовлення різних інструментів, зокрема оптичних та хірургічних та годинників також незначно (11 осіб), але представлена в арсеналі єврейських ремесел.

На другому місті йшли різні види торгівельної діяльності, чим займалися 529 осіб, або 34% самостійно зайнятих євреїв. Серед різновидів торгівельної діяльності найбільше була представлена торгівля сільськогосподарськими продуктами (окрім зерна) - 143 особи, торгівля зерном - 116, а також торгівля тканинами та предметами одягу - 112. Торгівля та грошові операції входили до традиційних занять євреїв, а єврейський купець, поряд із лихварем, у різні часи сприймався як певний стереотип

єврея. Сюди ж варто додати і таку сферу, як торгове посередництво, чим займалося 12 містян-євреїв. Багатий досвід євреїв у торговому посередництві був гостро необхідний регіону, який швидко формувався як промисловий та торгівельний.

Третє місце посідали різні форми сфери послуг. На першому місці йде служба приватної прислуги та поденна праця - 112 осіб (7%). Також серед більш-менш поширених можна назвати візницький промисел (візники, фурмани, балагули - також типово єврейська сфера діяльності) - 33 особи. Утриманням трактирів, готелів тощо займалося 17 осіб (наприклад, готель «Бристоль»). Певну роль євреї відігравали у поліграфічному виробництві - 19 осіб, євреї були активно дотичні до видавничої справи, були власниками кількох типографій. Так, наприклад, у 1906 р. Сімха Кодкін стане засновником газети «Мариупольская жизнь».

Певну частку склали представники лікарняної та санітарної діяльності - 28 осіб (серед євреїв були відомі в місті лікарі, провізори, власники аптек та аптечних магазинів), а також навчальної та виховної діяльності - 27 осіб (у Маріуполі були духовно-освітні навчальні заклади, зокрема і приватні єврейські школи). Сорок осіб жили з доходів власних капіталів, нерухомого майна та коштів родичів, а 12 осіб за коштом казни, громадських установ та приватних осіб.

Дуже невелику частку склали представники творчої інтелігенції, представники вільних професій, зокрема приватної юридичної практики, адміністративного апарату громадської та станової служби тощо, а також ті, хто займався землеробством.

Серед євреїв Маріуполя були носії типово професійних прізвищ: «Наперсток», «Шнейдер» та «Хайт» (обидва перекладаються як «крavecь»), «Гепнер» («гончар»), «Вінокуров», «Сапожніков», «Кауфман» («торговець»), «Векслер» («міняла»), «Цимблер» («той, хто грає на тарілках», музикант), «Зільберман» («срібна людина», ювелір, срібних справ майстер) та «Гольберг» («золота людина», золотих справ майстер), «Шмуклер» («ювелір») тощо. Була і родина, що носила статусне прізвище «Сойфер» (сойфер - переписувач священних текстів). Це не означає, що вони представляли саме ці процесії, але те, що такими були їх предки, сумніву не викликає.

Ситуація із сферами професійної зайнятості у сільській місцевості Маріупольського повіту, очевидно, значно інша, ніж у місті. У активній професійній діяльності тут було зайнято порівняно із містом менша кількість людей - 1 333 особи (1 183 чоловіків та 150 жінок, 89 та 11%), що становить 24% від всього єврейського населення сільської місцевості. Привертає увагу більша кількість чоловіків порівняно із жінками.

І структура зайнятості є іншою, ніж у місті - 517 осіб (39%) були зайняті у сільському господарстві. Якщо додати членів родин (2 842 особи), виходить, що 51% єврейського сільського населення було пов'язано із землеробською працею.

На другому місці стояли різні види ремісничої праці. Нею займалося близько 26%. Серед них, як і у місті, беззаперечно першість тримала кравецька справа - 243 особи (Тройницький, ред., 1904, с.181). Представлені і ремесла, пов'язані із оброботком металів (58 осіб), деревообробкою (14 осіб) тощо. Ясно, що побутові та господарські

потреби вимагали різних видів ремісничої праці, тим більше, що євреям дозволялося займатися ремеслом (а також торгівлею без торгових свідоцтв) на землях своєї колонії.

Третє місце займали різні види торгівлі. У цій сфері було задіяно бл. 300 осіб, або 22%. Серед них лідируючі позиції займають різновиди торгівлі без точного визначення (95), торгівля тканинами та предметами одягу (75), а також торгівля сільськогосподарськими продуктами за виключенням зерна (59).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Демографічні показники свідчать, що частка єврейського населення в Маріуполі була значно більшою, ніж у сільській місцевості (16% проти 2,5% та 4% в цілому), також єврейське міське населення суттєво переважало сільське. Осередками розселення євреїв у сільській місцевості були єврейські, а також німецькі землеробські колонії, українські та грецькі села. Єврейська спільнота як міста, так і сільської місцевості була переважно молодого із переважанням осіб працездатного та репродуктивного віку. Ідентифікація єврейської спільноти визначалася за мовною та релігійною ознаками: визначенням як рідної єврейської мови та належністю до іудаїзму. Кількість adeptів іудаїзму переважала носіїв єврейської мови через те, що частина євреїв у побуті спілкувалася іншими (переважно російською) мовами. Частка російськомовних у місті вища, ніж у сільській місцевості через більшу кількість факторів русифікації у місті.

Соціальна структура єврейської спільноти міста Маріуполя визначається тотальним переважанням міщанської складової при незначній присутності інших, зокрема селянства та купецтва. Сільська місцевість характеризується переважанням селянського стану.

Структура професійної діяльності в основному повторює ту, яку євреї перенесли з містечок - реміснича та торгівельна діяльність. У сільській місцевості додається вагомий прошарок землеробської діяльності, а у місті поширюються різновиди вільних професій (журналісти, юристи, музиканти, лікарі, працівники освіти).

Бібліографічний список

- Гончаров, В.В., 2001. Деякі напрямки господарської діяльності єврейського населення Катеринославської губернії наприкінці XIX – початку XX століть. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, XV, с.120–130.
- Заярна, Д.О. та Нестерцова, С.М., 2011. Становий склад міського населення Донбасу наприкінці XIX ст. (за матеріалами перепису 1897 р.). *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*, 3(1), с. 294–300.
- Иванов, С.М., 2000. Демографическая ситуация и факторы, влияющие на изменение в среде малых этносов Донбасса (середина XIX - начало XX вв.). В: Г.П. Ерхов, ред. *Межэтнические культурные связи в Донбассе: история, этнография, культура*. Донецк: ДонГУ, с. 49–57.
- Поліщук, Ю.М., 2010. Русифікаторська політика російського царизму в сфері освіти в кінці XVIII – середині XIX ст. (на прикладі єврейських громад Правобережної України). *Гілея: науковий вісник*, 30, с.77–89.
- Слющинський, Б.В., 2008. *Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї*. Київ: Аквілон-Плюс.
- Тройницький, Н.А., ред., 1904. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* В 89 т., 119 кн. Санкт-Петербург: б.и., Т.13: Екатеринбургская губерния.
- Тухватулліна, О.С., 2011. Релігійні традиції євреїв Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.). *Історичні і політологічні дослідження*, 1-2 (47-48), с.205–211.

References

- Goncharov, V.V., 2001. Deiaki napriamky hospodarskoi diialnosti yevreiskoho naseleattia Katerynoslavskoi hubernii naprykintsi XIX – pochatku XX stolit [Some directions of economic activity of the Jewish population of the Katerynoslav province at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. *Naukovì pracì istoričnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo naciònal'nogo unìversitetu*, XV, pp.120–130. (in Ukrainian).
- Ivanov, S.M., 2000. Demograficheskaia situaciya i faktory, vliyayushchie na izmenenie v srede malyh etnosov Donbassa (seredina XIX – nachalo XX vv.) [Demographic Situation and Factors Influencing Changes in the Environment of Small Ethnoses of Donbass (mid-19th - early 20th centuries)]. In: G.P. Erhov, ed. *Mezhetnicheskie kul'turnye svyazi v Donbasse: istoriya, etnografiya, kul'tura*. Doneck: DonGU, pp.49–57. (in Russian).
- Polishchuk, Yu.M., 2010. Rusyfikatorska polityka rosiiskoho tsaryzmu v sferi osvity v kintsi XVIII – seredyni XIX st. (na prykladi yevreiskykh hromad Pravoberezhnoi Ukrainy) [Russification policies of the Russian tsarism in the sphere of education in the late 18th – mid-19th century (by the example of Jewish communities in Right-bank Ukraine)]. *Gileâ. Naukovij visnik*, 30, pp.77-89. (in Ukrainian).
- Sliushchynskyi, B.V., 2008. *Mizhkulturna komunikatsiia v ukrainskomu Pryazovi* [Intercultural communication in the Ukrainian Azov region]. Kyiv: Akvilon-Plus. (in Ukrainian).
- Trojnickyj, N.A., ed., 1904. *Pervaya vseobshchaya perepis' naseleniya Rossijskoj imperii 1897 g.* [The first general census of the population of the Russian Empire in 1897]. In 89 vols, 119 books. Sankt-Peterburg: b.i., Vol.13: Ekaterinoslavskaya guberniya. (in Russian).
- Tukhvatullina, O.S., 2011. Relihiini tradytsii yevreiv Pivnichnoho Pryazovia (kinets XVIII – pochatok XX st.) [Religious traditions of the Jews of the Northern Azov region (end of the 18th – beginning of the 20th century)]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*, 1-2(47-48), pp.205-211. (in Ukrainian).
- Zajarna, D.O. and Nesterzcova, S.M., 2011, Stanovyi sklad miskoho naseleattia Donbasu naprykintsi XIX st. (za materialamy perepysu 1897 r.) [The composition of the urban population of Donbas at the end of the 19th century (based on the 1897 census)]. *Bulletin of Student Scientific Society*, 3(1), pp.294-300. (in Ukrainian).

Стаття надійшла 11.05.2022.

I. Lukovenko

SOCIO-DEMOGRAPHIC CASE STUDY OF THE JEWISH COMMUNITY OF MARIUPOL AND AZOV REGION DURING THE PRE-SOVIET PERIOD (BASED ON THE 1897 CENSUS)

The article analyzes socio-demographic indicators obtained during the all-Russian population census in 1897, which characterize the socio-cultural aspects of the Jewish community of the Azov region and Mariupol. The share of the Jewish population in Mariupol was much larger than in the countryside. The urban population significantly prevailed over the rural population. Jewish and German agricultural colonies, as well as Ukrainian and Greek villages, were the centers of Jewish settlement in the countryside. The Jewish community of both the city and the countryside was predominantly young with a predominance of people of working and reproductive age. The identification of the Jewish

community was determined by linguistic (Jewish language) and religious (Judaism) characteristics. The number of followers of Judaism was greater than the number of speakers of the Hebrew language due to the fact that some Jews communicated in other languages, mainly Russian. The share of Russian-speaking people in the city was higher than in the countryside, due to the greater number of Russification factors in the city. The social structure of the Jewish community of the city of Mariupol was determined by the total predominance of the bourgeois component with an insignificant presence of others, in particular, the peasantry and merchants. The rural area was characterized by the predominance of peasant and bourgeois classes.

The structure of professional activity basically repeated the one that the Jews brought from the towns - craft and trade activity. In the countryside, a significant layer of agricultural activity was added, and in the city, a variety of free professions (journalists, lawyers, doctors, education workers) were spread.

Keywords: *Jewish community, socio-demographic indicators, social identity, ethno-religious identity, Azov region, Mariupol.*